

БОРИС ХЛЕБЕЦ
(Београд)

„ПРЕДИКАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ“ У СВЕТЛУ КОЛОКАЦИЈСКЕ АНАЛИЗЕ

Колокацијска метода може се применити и на везе између лексема када је једна од њих у неком флективном облику. Овде је одабрана колигација глагола и именице, односно придева, у предикативном инструменталу. Проширивши анализу на инструментал основне карактеристике и на алтернативне облике допуна истим глаголима, аутор долази до лексичких дефиниција тих глагола, па затим на основу елемената у дефиницијама закључује о значењима поменутог типа инструментала укључујући и њихову временскостилску вредност.

Кључне речи: колокацијска метода, предикативни инструментал, инструментал основне карактеристике, лексичка дефиниција, сема.

Изванредну анализу инструментала у данашњем српском, односно српскохрватском језику, а и кроз историју, дала је Милка Ивић (Ивић 1954). Тешко да би се њој могло ишта да дода или одузме. Управо због тога што је непревазиђена, ова анализа послужиће нам као извор података и као репер за поновно истраживање једне од бројних функција инструментала, и то тзв. предикативни инструментал, али кроз једну другу призму, помоћу методе коју смо назвали колокацијском (Хлебец 2008). Овом методом могу се прилично прецизно осветлити и колигације (колокације у којима се наводе речи са конкретним морфолошким саставом), као што је веза глагола и именице у инструменталу. Одлучили смо се за предикативни инструментал јер је он данас једним делом у живој употреби а другим архаичан, док је инструментал основне карактеристике, најсличнији предикативном инструменталу — застарео или готово застарео.¹

¹ Милка Ивић каже да је у оквиру инструментала основне карактеристике још увек жив само дистрибутивни тип, као у *иду хиљадама, леже јашима, леже гомилом* (Ивић 1954: 146). Међутим, пола века после ове тврдње може се констатовати да се и овај тип изобичајно.

Све конструкције с предикативним инструменталом допуштају уместо њега било номинатив било предлошку конструкцију, па ћемо у складу с тим варијантама предикативни инструментал издвојити по следећим групама.

а) (инстр. / ном.)

бити сведоком (*арх.*) / сведок, правом срећом (*арх.*) / права срећа
градити се болесником / болесним / светац / болестан² 'претварати се'
живети животом / живот
звати некога газдом / газда / некрштеним
звати се расом / раса / интеллигентним / интеллигентан
крстити нешто издајом / издаја
наз(и)вати некога газдом / газда
наз(и)вати се газдом / газда
наћи се увређеним / увређен
остати усамљеним (*арх.*) / усамљен, девицом (*арх.*) / девица
постати кнезом (*арх.*) / кнез, делом (*арх.*) / део наше судбине / најбољим (*арх.*) / најбољи
прозвати некога ветропиром / ветропир
створити се невидљивим (*арх.*) / невидљив / цином
учинити се₁ хришћанином / хришћанин, лепим / леп (тј. 'постати')

б) (инстр. / као + ном.)

представити се мајстором (*арх.*) / као мајстор / марљивим (*арх.*) / као марљив

² Уз *градићи се* у значењу које је овде актуелно — 'претварати се', рећи је номинатив именице, док је номинатив придева обичан. Исти је случај и са већином других повратних глагола. Инструментал с именицом уз повратне глаголе као што су *градићи се*, *направићи се*, *учинићи се*₃, *осејићи се* и сл., може се схватити као да улази у везу с медиопасивом, тј. да је именица у номинативу у функцији субјекта а не део предиката. Дакле, избегава се *!Градио се* / *Найравио се* / *Начинио се болесник* или *!Осејио се сужањ*, јер то звучи као да се болесник стварао, а не да се претварао да је болесник, односно да је неко осетио сужња. Овакве појаве као последица избегавања двосмислености нису ствар лексике већ су питање дискурса, те се не одражавају на лексичке дефиниције. Међутим, природно је да се каже *Прави се светица* / *шерей*, где евалуативна именица наводи на жељено тумачење, што је, опет, ствар прагматике а не лексичке семантике.

Из сличних разлога, у овде актуелном значењу није уобичајена именица као допуна објекту уз глаголе у групи *г*, која следи. Нпр., *!Направио је девојчицу несрећницу* протумачило би се као 'Направио је девојчицу која је несрећница' (дакле, *несрећница* као апозитив, а не 'Направио је од девојчице несрећницу'), док је другачије са *Направио је девојчицу несрећну*, јер је то у дистинкцији према *Направио је несрећну девојчицу*.

а) + б) (инстр. / ном. / као + ном.)

направити се мртвим / младићем / мртав / као младић / шерет / као мртав
тав

начинити се мртвим / мртав / као мртавац / као мртав

осетити се / осећати се занемареним / занемарен / сужњем / као сужањ
/ као занемарен

показати се успешним / успешан / као успешан / јунаком / јунак / као
јунак

правити се мртвим / мртав / лудаком / светац / као мртавац / као мртав

учинити се₂ некоме сумњивим / сумњив / лепотицом / као лепотица
(’изгледати’)

учинити се₃ мртвим / мртав / као мртавац / као мртав (’претварати се’)

чинити се₁ безнадежним / безнадежан / чудаком / чудак / као чудак /
као безнадежан (’изгледати’)

чинити се₂ мудрим / мудар / као мудрац (’претварати се’)

в) (инстр. / за + акуз.)

именовати некога амбасадором / за амбасадора

огласити₁ нешто неважећим / за неважеће

огласити₂ некога нерадником / за нерадника

окрунити некога краљем / за краља

поставити некога кнезом / за кнеза

прогласити₁ некога витезом / за витеза, листу неважећом / за неваже-
ћу, себе краљем / за краља (законито)

прогласити₂ некога непријатељем / за непријатеља, некога неотесаним / за неотесаног, нешто неотесаним / за неотесано, нешто болешћу / за болест, себе краљем / за краља (незаконито)

прогласити се₁ императором / за императора / божанским / за божанског

прогласити се₂ управником / за управника / недодирљивим / за недодирљивог

произвести некога поручником / за поручника

з) (акуз. + инстр. / акуз. + акуз. / од + ген. + акуз.)

направити некога / себе смешним / смешног / будалом / генералом, од некога / себе будалу / генерала

начинити некога / себе успешним / успешног / газдом, од некога / себе газду

створити некога / себе другим човеком / другачијим / несрећног, од некога / себе другог човека

учинити некога / себе уваженим / уваженог / господином, од некога / себе господина, нешто јавним

чинити некога сигурним / сигурног, од некога будалу

д) (инстр. / акуз.)

оставити некога равнодушним / равнодушног, нешто запуштеним / запуштено

ђ) (инстр. / акуз. / као + акуз.)

замишљати некога оронулим / оронулог / као оронулог, нешто оронулим / оронуло / као оронуло

е) (инстр. / као + акуз.)

окарактерисати некога перфидном улицицом (арх.) / као перфидну улицицу

представити некога лепотицом (арх.) / као лепотицу, некога несналажљивим (арх.) / као несналажљивог, нешто немогућим (арх.) / као немогуће

представити се лекаром (арх.) / као лекар, способним / као способан

в) + е) (инстр. / за + акуз. / као + акуз.)

држати некога дивљаком / за дивљака / као дивљака, некога дивљим / за дивљега

изабрати некога кандидатом (арх.) / за кандидата / као кандидата

признати некога сином (арх.) / за сина / као сина

словити филозофом (арх.) / за филозофа / као филозоф

сматрати некога братом / за брата / као брата, некога лудим / за лудог / као себи равног, нешто дужношћу / за дужност / као дужност

ж) (инстр. / у + акуз.)

претворити некога жабом (заст.) / у жабу

претворити се вештицом (заст.) / у вештицу

прометнути се пијанцем (заст.) / у пијанца

Пошто су на основу рекције издвојене групе глагола који могу имати допуну у предикативном инструменталу (групе а — ж), потражимо шта је заједничко у њиховом значењу. Сви ови глаголи садрже елемент који ћемо назвати 'у виду' у смислу испољавања глаголске радње. На пример, *Назвайи некога лојовом* може се парафразирати као 'узроковати употребом речи да се неко испољи као лопов' и заправо значи 'узроковати да неко буде у виду особе која се назива ло-

йов’, а ова сема присутна је и код свих осталих глагола. Међутим, значењски елемент ’у виду’ има и инструментал основне карактеристике (Ивић 1954: 134–146). По речима Милке Ивић (1954: 153) „у оба случаја инструменталом се открива неко својство субјекта које је о к а з и о н а л н о г карактера“. Стога је потребно утврдити у чему је специфичност предикативног инструментала у односу на овај други.

Погледајмо пре тога која су то општа обележја групе глагола с алтернативним, неинструменталним конструкцијама.³

Сви глаголи у скупу *a* имају поред инструментала алтернативу у виду предикатског номинатива. Номинатив се иконички увек јавља у предикату онда када постоји референцијална једнакост појма у предикату и појма израженог у субјекту исте реченице. Нпр. *Послала је директџор* (’она’ = ’директор’), *Нашао се увређен* (’он’ = ’увређен’), *Прави се ѓаметан* (’он’ = ’паметан’, макар привидно), *Учинила му се лепа* (’она’ = ’лепа’, мада привидно), *Представио се као мајстџор* (’он’ = ’мајстор’); **Он је њу окарактерисао улицица* (’он’ ≠ ’улицца’), **Именовали су га амбасадор* (’они’ ≠ ’амбасадор’). Комплементарно овоме, када једнакост влада између објекта и допуне објекта, обе ове функције биће у истом облику — овај пут у облику акузатива (*Он је њу окарактерисао као улицицу*).⁴

Сви глаголи типа *a* имају у дефиницији ’особа₁’ + ’јесте’, што представља формални семантички одраз поменуте чињенице о условима јављања номинатива у предикату.⁵ Међу њима издвајају се као

³ На пример, у групи *a* тражиће се семе које су заједничке за све глаголе, односно ако то није могуће, онда за неке међу њима. Тако је, на пример, очигледно да *звати*, *крсти* и *наз(у)вати* чине једну подгрупу са заједничким садржајем ’#особа₁# речима узрокује да #особа_{1,2}/нешто# јесте с називом’.

⁴ Наравно, у медиопасивним, као и пасивним конструкцијама појавиће се номинатив тамо где је у активној реченици објекатски акузатив. Нпр. *Пиџа се ѓече* : *Пеку ѓиџу*, исто као *Они се сматрају као рођаци* : *Сматрају их као рођаке*. Ово нема значаја за лексичку дефиницију глагола; односно објекатска директива (која се у дефиницији конвенционално представља другим појављивањем знака две „тарабе“, за разлику од субјекатске директиве која је омеђена двема „тарабама“ на почетку дефиниције) у првом се случају, у комбинацији са медиопасивом, јавља у виду номинатива у служби подмета, чиме се постиже посебно граматичко значење.

⁵ Међутим, сема означена као ’особа_{1,2}’ не подлеже овој констатацији. Иако су рефлексивна речца *се*, као у *ѓрогласиџи се*, и повратна заменица *себе*, као у *ѓрогласиџи себе*, синонимне, дефиниције глагола *ѓрогласиџи* (семема и 1 и 2) и *ѓрогласиџи се* (и 1 и 2) нису исте будући да само у првом случају постоји објекатска директива. Дакле, *Он се окарактерисао као геније* (слагање са субјектом *он*), али *Он је себе окарактерисао као генија* (слагање с објектом *себе*). Ово је већ раније запажено: „То не значи да је увек могућа замена [*се*] заменицом *себе* [...] Глагол у конструкцији са *се* понаша се као непрелазан глагол, док глагол уз *себе* мора бити прелазан, а пошто

посебне подгрупе: *звaйи*, *крcтйиийи*, *наз(и)вaйи* и *йроззвaйи* због све-присутног садржаја 'речима узроковати да особа / нешто јесте с називом'. То су „глаголи за називање“ (Чумак 1985, поменуто у Сааведра 2000: 132). Њима следе имена којима неко некога (нешто) назива (*Назвао га је* „газда“ или *Назвао га је: газда*), па се назив јавља у номинативу, као алтернативи инструменталу. Те се именице, будући да су због своје метајезичке функције самосталније, као алтернатива инструменталу јављају у облику номинатива и онда када чине допуну објекту (**Он је њу назвао улицицу*).

У другој подгрупи групе *a* колокације имају значење чињеничног, и садрже еквативну сему 'јесте' непосредно иза субјекатске директиве.⁶ То су (семи)копулативни глаголи: *биийи*, *остйаийи*, *йостйаийи*, *йоказайи се*, *cтйворийи се* и *учинийи се*₁. Сви они, осим *йоказайи се*, осећају се као архаични.

Следеће две подгрупе у оквиру групе *a* чине привативни глаголи који садрже сему 'осећати' — *наћи се*, *учинийи се*₂, *осеийийи се*, *осећайи се*, као и глаголи који значе лажно приказивање: *начинийи се*, *найравийи се*, *градийи се*, *йравийи се* и *учинийи се*₃. Формално, у групу *a* спадају и глаголи као *живеийи* (*живоийом* / *живоий*), *родийи* (*родом* / *род*), *снийи* (*сном* / *сан*) или *йшећи* (*йшоком* / *йшок*). Ту се ради о тзв. таутолошком инструменталу, дакле, једној сасвим другачијој врсти инструментала, као у колигацијама *бучайи буком*, *мучайи мучком*, *хучайи хучком*, *йрчайи йрком*, *йоњискивайи њиском* (Стевовић 1974: 335). Овде постоји конкуренција прелазног глагола праћена објектом у акузативу и непрелазног глагола с инструменталом.⁷

Глаголи који као допуну могу имати *као* + именица (у групама *b*, *e* и *h*) садрже семантички елемент 'изгледа', у смислу утиска који глаголска радња оставља на посматрача.

Глаголи који могу имати као допуну *за* + акуз. (група *v*) садрже сему 'с намером'.⁸ Они међу њима који у дефиницији поред 'с наме-

је *себе* објекат, облик *себе* носи већу истакнутост и самосталност него *се*“ (Хлебџ 1996: 65). Сема 'јесте' разликује се од семе 'постојати' као у *cтйворийи*₂ <#особа#> узрокује да #особа/нешто# постоји > (нпр. *Стйвара себи нейрилику*). „Један термин [глагола бити] је 'копула', граматичка ознака идентитета, други је глагол који у потпуности врши своју функцију“ (Benvenist 1975: 143).

⁶ В. напомену 4 у вези с термином *субјекатска директива*.

⁷ У енглеском постоји слична категорија, коју чине глаголи *live*, *die*, *sigh*, *dream*, *run*, *sing*, *think*, *fight*, *smile*. И они допуштају истокорену именицу у објекту, који се назива *cognate object*, али се те групе у два језика само делимично подударају.

⁸ Слично каже Николић: „Синтагма Гл + *за* + А значи да је нешто намењено ономе што значи име у акузативу (*На гробљу ће изнићи цвијеће за далеко неко йоко-*

ром’ садрже ’намерно узроковати речима’ јесу перформативни: *именоваћии*, *огласићии*₁, *поставићии*, *признаћии* и *прогласићии* (*се*), као и архаизам *огласићии*₂ (в. Austin 1962, Остин 1994)⁹.

Групу *г* чине „творачки“ глаголи с елементом ’узроковати да јесте’, тј. *направићии*, *начинићии*, *створићии*, *учинићии*, који као алтернативу имају праћен акузативом генитив са *од* (као одраз семе ’грађа’) или, прилично ретко, акузатив. Акузатив без предлога среће се под ставкама *г*, *д* и *ђ*. Ту спадају творачки глаголи, *оставићии* и *замислићии*.

Група *ж* обједињује глаголе у чијем се садржају јављају семе ’узроковати’ и ’облик’ пошто сви они ступају у конструкцију у + акузатив. Инструментал је уз њих застарео.

Пошто сматрамо да се битни аспекти значења и употребе речи огледају у ваљаним лексичким дефиницијама, настојаћемо да и за глаголе који допуштају допуну у предикативном инструменталу дамо такве дефиниције. Да бисмо до њих дошли, користићемо се поменутом колокацијском методом¹⁰. Ако неки глагол допушта конструкцију с инструменталом и алтернативно с неким другим падежом у предлошкој синтагми, очекујемо да ће и дефиниција тај податак одразити својом формулацијом, будући да синтаксички обрасци такође имају значење, а оно се уклапа у значење лексема које улазе у конструкцију (в. Невес 2007).

Применом колокацијске методе дошли смо до следећих дефиниција:

бићии <#особа₁¹¹/нешто₁# јесте | особа / нешто / некакав (у виду | особе / нечега)>

љење) или да се нешто намењује да постане оно што значи име са чијим А стоји овај предлог (*Узећу те за вјерну љубовцу*)“ (Николић 1972: 224).

⁹ У групу *в* спада и глагол *објавићии* ’прогласити’, нпр., *објавићии некога њунолејним* / *за њунолејног*, али је у том значењу изашао из употребе.

¹⁰ Као што је речено у Хлебес (2008: 67): „Пођимо од било које неименичке лексема чије нас значење занима, па потражимо њене колокације с именицама [...] Затим на парадигматском плану обратимо пажњу на оно што је у значењу заједничко свим именичким лексемама које су се појавиле као колукати за прву лексему“. Заједнички значењски елемент садржан у више колуката представљен је у дефиницији метајезичком формулацијом која треба да је сажета, једноставна и да што боље одражава садржај елемента.

¹¹ Индекси се односе на референце; појмови обележени истим индексом имају исту референцу, а различитим различиту (мада имају исти лексички садржај). Именички појмови без индекса немају исти лексички појам са различитом референцом или уопште немају референцу. Индекси у заградама показују могућност да појам ентитета буде без референце.

- градийџи се** (*арх.*) <#особа₁# узрокује | да је особа₁ у виду | особе₍₂₎ / нечега | тако да особа₃ погрешно мисли¹² | да особа₁ | јесте | некакава / особа₍₂₎¹³>
- држайџи** (*арх.*) <#особа₁# мисли да #особа_{1,2}# изгледа тако | као да јесте | неко / нешто (у виду | некога / нечега), | с намером да нешто закључи о особи_{1,2}>
- замишљајџи** <#особа₁# мисли како #особа_{1,2}# изгледа тако | као да јесте | особа₍₂₎ / нешто (у виду | особе₍₂₎ / нечега / некаве особине)>
- звајџи** <#особа₁# речима | узрокује да #особа_{1,2}/нешто# јесте некаква / особа (у виду | некаквом / особе) с називом>
- изабрајџи** <#особа₁# узрокује да #особа₂# јесте | особа / нешто (у виду особе / нечега) с намером да особа₂, а не особе₃, нешто чини | јер особи₁ изгледа да | особа₂ јесте за то добра>
- именовајџи** <#особа₁# намерно | речима | узрокује да #особа_{1,2}# јесте | особа | с друштвеном улогом₁ (у виду | друштвене улоге₁)¹⁴ с намером да особа_{1,2} врши улогу₁>
- крстџијџи** <#особа₁# речима | узрокује да #особа_{1,2}/нешто# јесте некаква / особа (у виду | некаквом / особе) с називом>¹⁵
- назвајџи, називајџи** <#особа₁# речима | узрокује да #особа_{1,2}/нешто# јесте некаква / особа / нешто (у виду | некаквом / особе / нечега) с називом>
- називајџи се** <#нешто₁# јесте с називом који гласи ... (па је нешто | у виду | нечега)>
- најравнијџи** <#особа₁# (намерно) | узрокује да #особа_{1,2}# јесте | некаква (у виду | некаквом / особе) што раније није била (користећи као грађу | особу_{1,2})>

¹² Сема 'мислити' указује на могућност употребе везника *да* после глагола који садржи ту сему.

¹³ У складу с објашњењем датим у напомени 2, на овом месту уз 'некаква' стоји и 'особа', што указује на именицу, мада се у језику као процесу потоња сема не реализује. Ако бисмо овде изоставили 'особа', не би се могло објаснити зашто је то учињено у језичком систему.

¹⁴ Сема 'друштвена улога' исти је онај аспект именице која се односи на особу, а који помиње Милка Ивић (Ивић 1980) као „идентификација усмерена на улогу“. Њиме се објашњава дистанца коју говорник заузима када каже *над гробом Бранка* (Радичевића) за разлику од неутралног или присног *над Бранковим гробом*.

¹⁵ Значење глагола *крстџијџи* разликује се од значења глагола *назвајџи* по томе што *крстџијџи* има примарно значење 'извршити над ким обред крштења' (*Речник Мајице српске* s. v. *крстџијџи*). На тај начин *крстџијџи* 'назвати' добија специфично рефлектовано значење, под утицајем свог примарног значења (уп. Leech 1990: 16).

- најравнији се*₁ <#особа₁# (намерно) | узрокује да | особа₁ | јесте | некаква / особа, што раније није била>
- најравнији се*₂ <#особа₁/створење₁# (намерно) | узрокује да | особа₁ / створење₁ | изгледа | у виду | некаквом / особе₍₃₎ / створења₍₃₎ | тако да неко погрешно мисли | да особа₁ / створење₁ | јесте | с некаквом особином / особа₍₃₎ / створење₍₃₎>
- наћи се* <#особа₁# осети | да особа₁ | јесте | некаква (у виду | нечега)>
- начинији* <#особа₁/нешто₁# (намерно) | узрокује да #особа_{1,2}# јесте | некаква (у виду | некаквом / особе) (користећи као грађу | особу_{1,2})>
- начинији се* <#особа₁/створење₁# узрокује да | особа₁ / створење₁ | изгледа | у виду | некаквом / особе₍₂₎ / створења₍₂₎ | тако да неко погрешно мисли | да особа₁ / створење₁ | јесте | с некаквом особином / особа₍₂₎ / створење₍₂₎>
- огласији*₁ <#особа# намерно | речима | узрокује да #нешто# јесте | некакво (у виду | нечега) с намером | да многи мисле да је то тако>
- огласији*₂ (*арх.*) <#особа₁# намерно | речима | настоји | узроковати да #особа_{1,2}# јесте | у виду | добре / лоше особе | с намером | да многи мисле о томе каква је особа_{1,2}>
- окарактерисаји* <#особа₁# речима | узрокује да #особа_{1,2}/нешто# изгледа тако | као да јесте | у виду | нечега>
- окрунији* <#з в а н и ч н а особа₁# намерно | речима / поступком | узрокује да #особа₂# јесте владар с круном (с намером да особа₂ | буде у виду владара с круном)>
- осеији се, осећаји се* <#особа₁# осети | да особа₁ | јесте | некаква / особа / створење (у виду | некаквом / особе / створења)>
- осијавији* < #особа₁/нешто₁# ненамерно | узрокује да #особа₂# јесте | некаква (буде у виду | некакве особине) после нечега што особа₁ / нешто₁ учини>
- осијаји* <#особа₁# јесте и даље | некаква / особа (у виду | некаквом / особе)>
- показати се* <#особа₁# изгледа | тако да неко мисли | да особа₁ | јесте | некаква / особа (у виду | добре / лоше особине / особе)>
- поставији* <#особа₁# намерно | речима | узрокује да #особа_{1,2}# јесте | у виду | друштвене улоге | с намером да особа_{1,2} нешто ради>
- поштаји* <#особа₁# јесте | особа / нешто / некаква (у виду | друштвене улоге / облика), а пре то није била>

- йравийи се** <#особа₁# узрокује | да особа₁ | изгледа | у виду | некаквом / особе₍₂₎ | тако да неко погрешно мисли да особа₁ | јесте | некаква / особа₍₂₎>
- йредставийи** <#особа₁# настоји | узроковати да #особа_{1,2}/нешто# изгледа | особи₃ | да јесте | у виду | добре / лоше | особе / особине>
- йредставийи се** <#особа₁# речима | узрокује | да особа₁ | да особа₂ | мисли | да особа₁ | изгледа / јесте | у виду | некаквом / особе_(1,3)>
- йрејворийи** < #особа₁# узрокује да #особа₂/нешто₁# јесте | с обликом₁ | некаквим / у виду₁ | некаквом / особе₃ уместо облика₂ / вида₂>
- йрејворийи се** < #створење₁# узрокује да | створење₁ | јесте | с обликом₁ | некаквим / у виду₁ | некаквом / створења₍₂₎ / нечега уместо облика₂ / вида₂>
- йризнайи** <#особа₁# намерно | речима | узрокује да #особа₂# изгледа | да јесте особа (у виду | неке особе) с намером да други то прихвате>
- йрогласийи₁** <#з в а н и ч н а | особа₁# намерно | речима | узрокује да #особа_{1,2} /нешто₁# јесте | особа / нешто (у виду | особе / нечега) с намером да други то прихвате>
- йрогласийи₂** <#особа₁# намерно | речима | настоји | узроковати да #особа_{1,2}# јесте | у виду | добре / лоше особе | с намером | да други тако мисле>
- йрогласийи се₁** <#з в а н и ч н а | особа₁# намерно | речима | узрокује | да особа₁ | јесте | особа / нешто (у виду | особе / нечега) с намером да други то прихвате>
- йрогласийи се₂** <#особа₁# намерно | речима | настоји | узроковати | да особа₁ | јесте | у виду | добре | особе | с намером | да многи тако мисле о особи₁>
- йрозвайи** <#особа₁# речима | узрокује да #особа_{1,2}/нешто₁# јесте | с називом (у виду) нечега₁ / особе, а раније није био>
- йроизвесийи** <#з в а н и ч н а | особа₁# намерно | речима / поступком | узрокује да #особа₂# јесте (у виду | особе) с чином | с намером да то други прихвате>
- йромейнуийи се** (арх.) <#створење₁# узрокује | да створење₁ | јесте | с обликом₁ | некаквим / у виду₁ | некаквом / створења, уместо облика₂ / вида₂>
- словийи** (арх.) < #особа₁# изгледа | људима који су с намером да суде | о особи₁ | да јесте | некаква / особа (у виду | некаквом / особе)>

- сматрајти* <#особа₁# мисли да #особа_{1,2}# изгледа | некаква | особа (јесте | у виду | особе / нечега / с некаквом особином) с намером да нешто закључи о особи₂>
- створијти* <#особа₁# (намерно) | узрокује да #особа_{1,2}# јесте | некаква (у виду | некаквом / особе) (користећи особу_{1,2} | као грађу)>
- створијти се* (арх.) <#особа₁/створење₁# узрокује | да особа₁ / створење₁ | јесте | некакво (у виду | некакве особине / створења₍₂₎)>
- учинијти* <#особа₁/нешто₁# (намерно) | узрокује да #особа_{1,2}/нешто₂# јесте | некаква / особа / нешто (у виду | некаквом / особе / нечега) (користећи | особу_{1,2} / нешто₂ | као грађу)>
- учинијти се*₁ (арх.) <#особа₁# (намерно) | узрокује да | особа₁ | јесте | некаква / особа, што раније није била>
- учинијти се*₂ <#особа₁/нешто₁# ненамерно | узрокује | код | особе₂ | да особа₂ | (погрешно) мисли / осећа | да особа₁ | јесте | у виду | особе₃ / нечега₂ / некакве особине₁ | зато што изгледа | као особа₃ / нешто₂ / некаква особина₁>
- учинијти се*₃ (арх.) <#особа₁# намерно | настоји | узроковати | да особа₂ | погрешно мисли | да особа₁ | изгледа тако | као да јесте | некаква / особа₍₃₎ (у виду | некаквом / особе₍₃₎)>
- чинијти* <#особа₁/нешто₁# (намерно) | узрокује | да #особа_{1,2}# јесте | некаква / особа (у виду некаквом / особе) (користећи | особу_{1,2} | као грађу)>
- чинијти се*₁ <#створење₁/нешто₁# ненамерно | узрокује | код особе₁ | да особа₁ | мисли | да створење₁ / нешто₁ | јесте | у виду | створења₍₂₎ / нечега₍₂₎ / некакве особине₁ | зато што створење₁ / нешто₁ | изгледа | да је створење₍₂₎ / нешто₍₂₎ | с некаквом особином₁¹⁶>
- чинијти се*₂ <#особа₁# узрокује | да особа₁ | изгледа | у виду | некаквом / особе₍₂₎ | тако да неко погрешно мисли да особа₁ | јесте | некаква / особа₍₂₎>

¹⁶ Дефиниције добијене колокацијском методом за сада често морају бити провизорне или непотпуне, али важно је да се тежи томе да не буду произвољне. Њих диктира интуиција компетентног говорника у вези са заједничким значењем групе речи, као и у вези с редоследом сема у дефиницији, и оне ће бити дорађиване у зависности од проширења новим колокатима. Који ће подаци ући у лексичку дефиницију не може се увек установити лако. Потребно је много експериментисати и проширивати поље речи које улазе у истраживање како би се од привремених дефиниција добиле коначне.

Погледајмо сада по чему се глаголи који у својој валенци имају предикативни инструментал, и самим тим сему 'у виду', разликују од осталих глагола који садрже исту сему и који су у ранијој језичкој фази такође имали могућност комбиновања с инструменталом. То су случајеви инструментала основне карактеристике, у који спадају дистрибутивни, апозитивни, компаративни и инструментал обличја (Ивић 1954: 134–146, 259).

У дистрибутивном инструменталу јављају се именице које значе физички вид бројности¹⁷ (попут *јајџо*, *гомила*, *хрџа*, *хиљаде*; нпр. *Птице греду јајџом* 'Птице иду у јату'). Апозитивни инструментал (нпр. *Дошла је удовицом* 'Дошла је као удовица') тиче се именица које се одnose на особу у виду неке животне категорије или стадијума¹⁸ (*момак*, *младић*, *девојка*, *џура*, *девица*, *удовица*, *невестџа*, *роб*, *госџи*, *офиџир*). Инструментал обличја се односи на физички вид испољавања материје¹⁹ (*Киша пада капљицама* 'Киша пада у капљицама'). Компаративни инструментал (нпр. *Увијам џи се змијом око грла*, тј. 'у виду змије' и 'на начин змије') поред 'у виду' садржи сему 'на начин'.²⁰

Према томе, предикативни инструментал се од инструментала основне карактеристике, с којим дели сему 'у виду', издваја додацима: 'мислити' у комбинацији с 'изгледати' (*држџаџи*, *замџишљаџи*, *џоказџаџи се*, *смаџираџи*, *џинџи се*₁), 'осећати' (неки глаголи у групи *а*), '(речима узроковати да) јесте с називом' (глаголи називања у оквиру групе *а*), '(намерно) узроковати да особа₁₍₂₎ јесте' (*а* и *г*), 'намерно узроковати речима (с намером)' или 'намерно настојати узроковати речима' (тј. лична моћ најчешће остварена перформативним глаголима у групи *в*), 'ненамерно узроковати да особа₂ јесте' (*осџавиџи*; *д*), 'узроковати да особа погрешно мисли' (у групи *а*). Следеће колигације су архаичне: 'особа₁ јесте' (тј. (семи)копулативни глаголи у групи *а*), 'узроковати да изгледа' без 'мислити' или с 'мислити' али не 'погрешно' (у групама *б* и *е*), 'узроковати да особа₁ јесте' (*сџвориџи се*, група *а* и *џредсџавиџи се*; *е*), 'изгледати да јесте' (*изабраџи*, *окарак-*

¹⁷ „Број, формација, састав у којем се дати појам јавља“ (Ивић 1954: 138).

¹⁸ „Узраст, професија, чин и сл. датог лица“ (Ивић 1954: 138).

¹⁹ „Вид, облик датог појма“ (Ивић 1954: 138).

²⁰ „[И]сти облик — инструментал — којим се обележава оно у виду чега се дати појам јавља у тренутку вршења [употребљава се] и за то да обележи оно на шта потсећа дати појам у тренутку вршења, тј. оно са чим се врши компарација (*леџи џиџицом* = прво: лети у виду птице и на начин птице, као птица; а затим само: као птица)“ (Ивић 1954: 145).

ћерисаћи, ћредсћавићи, ћризнаћи, словићи; е), док ’узроковати облик’ (*ж*) повлачи за собом застарелу употребу.

Заједничко је за сва јављања предикативног инструментала да се глаголи којих су они допуне односе на релативно личне и субјективне појаве. Међу њима у живој су употреби значења у којима субјекат спроводи неки облик личне моћи — намерно спроведеним узроковањем, било физички било речима, укључујући и творачке глаголе, затим значење стварања утиска, укључујући и лажно представљање, као и крајње лично значење доживљавања (код глагола осећања и мишљења). Архаична је употреба предикативног инструментала уз *јесам* (= ’особа₁ јесте’ код (семи)копулативних глагола) и уз глаголе *изабраћи, окараћћерисаћи, ћризнаћи, ћредсћавићи* и *словићи*, у којима глаголи садрже ’изгледа да јесте’ (без ’мислити’), а предикативни инструментал је застарео у значењу ’узроковати облик’, што је у односу на остале понајвише објективна радња.²¹

На другој страни, данас застарели инструментал основне карактеристике везивао се за оно што представља радњу у сфери стварног без уплитања субјекта као активног чиниоца. На пример, у *Узео ју је девојком* или *Крв се лије валом* субјекат показује слаб степен утицаја на стање у вези с именицом у инструменталу.

У овом спаривању типова глагола по значењу и типова глагола по временском стилу искристалисала се скала прелазних случајева: од „објективног“ преко „полуобјективног“, па до „субјективног“ инструментала. „Објективни“ инструментал је застарео (тј. инструментал основне карактеристике и предикативни онда када означава промену облика), „полуобјективни“ је архаичан (случајеви предикативног инструментала уз *јесам*²² и уз глаголе с ’изгледа да јесте’ без ’мислити’, а „субјективни“ (тј. сви остали случајеви предикативног инструментала) је у савременом оптицају.

Субјективност као битну карактеристику предикативног инструментала истиче и Милка Ивић: „Може се углавном констатовати да се [предикативни] инструментал употребљава данас највише уз глаголе који значе нетачно или бар сасвим субјективно прида-

²¹ Милка Ивић ово значење, тј. опште значење предикативног инструментала објашњава речима: „Инструментал познат у науци под именом предикативни инструментал обележава шта постаје изврстан појам, какав нов физички, психички или друштвени лик стиче, било стварно, било привидно, у тренутку вршења радње“ (Ивић 1954: 147).

²² И Милка Ивић каже да је инструментал уз *јесам* на пола пута између предикативног инструментала и инструментала основне карактеристике зато што је у функцији дела предиката, а истовремено се односи на постојећи субјекат.

ва ње, приписивање извесног својства субјекту (напр.: *йраве га лудим, смайрају га лојовом*)“ (Ивић 1954: 158). У случају предикативног инструментала својство субјекта се ствара вршењем глаголске радње (у дефиницијама изражено семом ’узроковати’, те отуда већи нагласак на субјективном), за разлику од инструментала основне карактеристике, у коме се својство субјекта само констатује као постојеће у тренутку вршења глаголске радње (Ивић 1954: 147, 261). Осим тога, „[код предикативног инструментала] појам у инструменталу допуњује смисао предиката, претставља његов обавезни саставни део, док [код инструментала основне карактеристике] таква семантичка повезаност између предиката и појма обележеног инструменталом не постоји“ (Ивић 1954: 147). Ова је појава, по нашем мишљењу, језички мотивисана и природна последица чињенице да оно што се доживљава као објективно, као постојеће изван мисаоног и осећајног света живог субјекта, има когнитивно већу самосталност него када се ради о поимању личних појава, којима је потребна допуна.

Један други истраживач који је овој теми посветио пажњу, Димка Сааведра (2000) негде наслућује а негде превиђа разлике у рекцијским варијантама једног истог глагола. Она исправно констатује да су „семантички [...] разлози изгледа ојачали у језику позиције номинатива код предикатива за глаголе ’постати, остати’ и у готово свим случајевима актуелног квалификатива — то је семантика реално постојеће особине или стања“ (Сааведра 2000: 140). Такође, она каже да Иво Андрић доследно спроводи разлику у падежној конкуренцији у смислу следећег: „Када стање које је у реченици изражено у стварности није такво каквим га субјекат сматра, писац употребљава инструментал [...] Међутим, када аутор не пориче као неистинито неко стање, он употребљава номинатив + ’као’“. С друге стране, Сааведра сматра да писци попут Меше Селимовића и Данила Киша не праве никакву разлику у том погледу (Сааведра 2000: 135). Ми сматрамо да се увек када је употребљен инструментал мало више истиче манифестација глаголске радње (због семе ’у виду’), а када је употребљен везник *као* + номинатив / акузатив незнатно је већи нагласак на утиску који радња оставља. Фокус при језичкој реализацији неке лексеме јесте на једном од елемената лексичке дефиниције у зависности од морфолошког облика који је говорник одлучио да употреби, али (вероватно, осим ако то није у дефиницији назначено заградама) и све друге семе су активирани истовремено, па су разлике танане. Исто тако, не изгледа нам прихватљиво гледиште по коме се инструментал губи услед тенденције ка аналитичности (Сааведра 2000: 141). Уз *осетити*

се, *осећајти се* инструментал је новија појава, ако се може судити по подацима из *Рјечника хрватскога или српскога језика* ЈАЗУ, где нема ниједног примера с таквом колигацијом, и из једнотомног *Речника српскога језика*, где се наводи само пример с инструменталом.

Литература

- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Benvenist, E. (1975). *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Ивић, М. (1954). *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*. Београд: Научна књига.
- Ivić, M. (1986). „On referential strategies: genitivization vs adjectivization in Serbo-croatian“. *Linguistische Arbeitsberichte* 54/55, 23–27.
- Leech, G. (1990). *Semantics. The Study of Meaning*. Harmondsworth: Penguin.
- Николић, Б. (1972). „Основне значењске категорије српскохрватских падежа у светлости Белићеве синтагматике“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 38/3–4, Београд, 215–233.
- Остин, Џ. Л. (1994). *Како деловајти речима*. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Рјечник хрватскога или српскога језика*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Сааведра, Д. (2000). „Конкурентна падежних конструкција код предикатива у саставу именског предиката“. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 29/1, Београд, 131–141.
- Стевовић, И. (1974). „Безлично предикативно име“. *Анали Филолошког факултета* 11, Београд, 319–355.
- Хлебџ, Б. (1996). „Прилог разумевању значења речце *се*“. *Српски језик* 1–2, Београд, 65–69.
- Хлебџ, В. (2007). *English Semantics*. Belgrade: Ћигоја.
- Хлебџ, Б. (2008). „Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице *јажња*)“. У: *Семантичка истраживања српског језика*, М. Радовановић и П. Пипер (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 65–80.
- Чумак, В. (1985). *Типологија сказуемого в сербохрватском и восточно-славянских языках*. Київ.

S u m m a r y

Boris Hlebec

PREDICATIVE INSTRUMENTAL IN THE LIGHT
OF COLLOCATIONAL ANALYSIS

Primarily on the basis of the material provided in a monograph by Milka Ivić, the author has aimed at highlighting the meanings of the so-called predicative instrumental and instrumental of basic characteristics (both used as predicative complements) from a new perspective. To this purpose he has applied his developing collocational method, which leads to controlled lexical definitions. The conclusion is that both types of instrumental share the same 'u vidu' ('in manifested form'), while the difference lies in the degree of subjectivity expressed by the verb. Namely, the former, being relatively subjective, is mainly in current usage, while the latter is obsolete due to its relative objectivity. Archaic usages of the former are midway between the two poles, i. e. semi-objective. The article reaffirms the results in Milka Ivić's famous study done half a century ago.